

جمهوری اسلامی ایران
مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

پانزدهمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

۲۹ و ۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۵

ابعاد کلیدی هویت ملی و کارکردهای آن در تقویت همبستگی اجتماعی

تهمینه رئیس السادات

استادیار گروه تاریخ/ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر شریعتی/

دانشگاه فردوسی مشهد/ مشهد/ ایران

tahmineh.r@um.ac.ir

چکیده

هویت ملی به عنوان یک سازه فرهنگی-اجتماعی پیچیده، نقشی محوری در ایجاد همبستگی و انسجام در جوامع معاصر ایفا می‌کند. این پژوهش به بررسی نظام‌مند مؤلفه‌های کلیدی مؤثر در شکل‌گیری و تقویت هویت ملی و همبستگی اجتماعی می‌پردازد. یافته‌ها حاکی از آن است که هویت ملی در گرو تعامل پویای سه دسته عوامل ساختاری، فرهنگی-نمادین و سیاسی-حقوقی است.در سطح ساختاری، عواملی چون توسعه اقتصادی متوازن، عدالت اجتماعی، نظام آموزشی یکپارچه و شبکه‌های ارتباطی کارآمد پایه‌های مادی همبستگی ملی را تشکیل می‌دهند. در بعد فرهنگی-نمادین، مؤلفه‌هایی مانند زبان مشترک، تاریخ جمعی، اسطوره‌های ملی، آیین‌های مشترک و نمادهای واحد (پرچم، سرود ملی) نقش بی‌بدیلی در ایجاد احساس تعلق جمعی ایفا می‌کنند. در حوزه سیاسی-حقوقی، مشروعیت نظام حکمرانی، وجود شهروندی مبتنی بر حقوق برابر، مشارکت سیاسی فراگیر و امنیت ملی از اجزای حیاتی تقویت هویت ملی محسوب می‌شوند. مطالعه حاضر با روش تحلیلی-توصیفی نشان می‌دهد که تعامل سازنده میان این مؤلفه‌ها منجر به شکل‌گیری «سرمایه اجتماعی ملی» می‌شود که خود موجبات تقویت انسجام اجتماعی و تاب‌آوری ملی در برابر چالش‌ها را فراهم می‌آورد. همچنین، تحقیق تأکید می‌کند که در جوامع چندفرهنگی، رویکرد «وحدت در عین کثرت» از طریق به رسمیت شناختن تنوع فرهنگی در چارچوب هویت ملی جامع، کارآمدترین الگوی همبستگی محسوب می‌شود.یافته‌های این پژوهش می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های کلان در جهت تقویت همگرایی ملی و طراحی برنامه‌های آموزشی-فرهنگی مؤثر قرار گیرد.

واژگان کلیدی: سازه فرهنگی- اجتماعی، هویت ملی، همبستگی اجتماعی

مقدمه

هویت ملی به عنوان یکی از ارکان اساسی ثبات سیاسی و انسجام اجتماعی در جوامع مدرن، نقشی محوری در شکل‌دهی به رفتارهای جمعی و جهت‌گیری‌های سیاسی افراد ایفا می‌کند. در جهان معاصر که با چالش‌های گسترده‌ای از جمله جهانی‌شدن، چندفرهنگی‌گرایی، و گسست‌های اجتماعی-سیاسی روبه‌روست، فهم مؤلفه‌های شکل‌دهنده هویت ملی و تقویت‌کننده همبستگی اجتماعی از اهمیت راهبردی برخوردار شده است. به‌ویژه در کشورهای دارای تنوع قومی، مذهبی و فرهنگی، مدیریت هوشمندانه مؤلفه‌های هویت ملی می‌تواند به جای تشدید شکاف‌های اجتماعی، به عاملی برای انسجام و یکپارچگی ملی تبدیل شود. این پژوهش با هدف شناسایی و تحلیل عوامل کلیدی مؤثر بر ایجاد و تقویت هویت ملی و همبستگی اجتماعی انجام شده است. هویت ملی به عنوان یک سازه چندبعدی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری و تداوم همبستگی اجتماعی دارد. این پژوهش با رویکردی تحلیلی-توصیفی به بررسی نظام‌مند ابعاد هویت ملی و رابطه آن با انسجام اجتماعی می‌پردازد. مطالعات متاخر در حوزه جامعه‌شناسی سیاسی نشان می‌دهد که هویت ملی متشکل از ابعاد اجتماعی، تاریخی، جغرافیایی، دینی، فرهنگی و زبانی است که هر یک به شیوه‌ای خاص به تقویت پیوندهای جمعی می‌انجامد.

از منظر نظری، هویت ملی از طریق ایجاد احساس تعلق مشترک، تقویت نمادهای جمعی و شکل‌دهی به حافظه تاریخی مشترک، بستر لازم برای همبستگی ملی را فراهم می‌آورد. یافته‌های پژوهش‌های پیشین حکایت از آن دارد که در جوامع چندفرهنگی، هویت ملی عاملی کلیدی در کاهش تنش‌های قومی و تقویت وفاق اجتماعی محسوب می‌شود.مقاله حاضر با هدف بررسی علمی این رابطه، پس از مرور مبانی نظری، به تحلیل تجربی ارتباط بین ابعاد هویت ملی و شاخص‌های همبستگی اجتماعی می‌پردازد. این مطالعه می‌تواند چارچوبی برای سیاست‌گذاری‌های فرهنگی در جهت تقویت انسجام اجتماعی ارائه دهد.

روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد **کیفی-تحلیلی** و با استفاده از **روش کتابخانه‌ای-اسنادی** انجام می‌شود. داده‌ها از طریق بررسی منابع معتبر علمی شامل کتاب‌ها، مقالات، گزداوری شده‌اند. روش تحلیل داده‌ها **توصیفی-تحلیلی** است.این پژوهش درصد است با نگاهی نظام‌مند، به شناخت عوامل بنیادین شکل‌دهنده به هویت ملی و تقویت‌کننده همبستگی اجتماعی بپردازد. یافته‌های این تحقیق می‌توانند به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان فرهنگی برای تدوین استراتژی‌های مؤثر در حوزه انسجام ملی کمک شایانی کند.

ضرورت پژوهش

انجام این تحقیق از چند منظر حائز اهمیت است:

نظری: غنا بخشیدن به ادبیات هویت ملی با ارائه یک چارچوب تحلیلی جدید که در آن تعامل پیچیده عوامل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بررسی می‌شود.

کاربردی: ارائه راهکارهای سیاستی برای تقویت همبستگی ملی، به‌ویژه در جوامع چندقومیتی.

اجتماعی: کمک به کاهش گسست‌های هویتی و افزایش انسجام اجتماعی که تأثیر مستقیمی بر ثبات سیاسی و توسعه پایدار دارد.

به طور کلی ضرورت بررسی رابطه ابعاد هویت ملی و همبستگی اجتماعی در ایران را میتوان در مولفه های زیر خلاصه کرد:

۱. **تنوع قومی و فرهنگی:**

ایران با تنوع بی‌نظیر قومی و فرهنگی خود (فارس، ترک، کرد، بلوچ، عرب، ترکمن و اقلیت‌های دینی) نیازمند تقویت همبستگی ملی است تا این تنوع به جای تهدید، به فرصتی برای غنای فرهنگی تبدیل شود.

۲. **چالش‌های امنیت ملی:**

در شرایط منطقه‌ای حساس و تهدیدات خارجی، تقویت ابعاد هویت ملی به عنوان سپر دفاعی در مقابل تهدیدات امنیتی و اقدامات تجزیه‌طلبانه عمل می‌کند.

۳. **انسجام اجتماعی در تحولات سیاسی:**

در دوره‌های گذار سیاسی و تغییرات اجتماعی، هویت ملی قوی می‌تواند جامعه را از گسست‌های خطرناک حفظ کند.

۴. **مقابله با جهانی‌شدن یکسان‌ساز:**

در عصر جهانی‌شدن، تقویت هویت ملی مانع از استحاله فرهنگی و حفظ اصالت‌های بومی می‌شود.

۵. **توسعه پایدار:**

همبستگی ملی شرط ضروری برای پیشرفت اقتصادی و اجرای موفق برنامه‌های توسعه در سطح ملی است.

۶. **جامعه‌پذیری نسل جوان:**

در دنیای دیجیتال با هجوم فرهنگ‌های مختلف، هویت ملی به جوانان کمک می‌کند تعلقات فرهنگی خود را حفظ کنند.

۷. **سیاست‌گذاری فرهنگی اثربخش:**

درک علمی این رابطه به سیاست‌گذاران کمک می‌کند برنامه‌های فرهنگی مؤثرتری طراحی کنند.

پایامدهای غفلت از این مسئله: افزایش شکاف‌های اجتماعی/ تضعیف وفاق ملی/ کاهش سرمایه اجتماعی/ آسیب‌پذیری در مقابل تهدیدات خارجی/ کندی روند توسعه

راهکار کلیدی: تقویت پیوند بین ابعاد مختلف هویت ملی (فرهنگی، تاریخی، زبانی، دینی و سیاسی) می‌تواند ایران را در شرایط پیچیده کنونی به جامعه‌ای منسجم، پویا و مقاوم تبدیل کند. این امر مستلزم برنامه‌ریزی هوشمندانه و مشارکت عموم اقشار جامعه است.

اهداف پژوهش

شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های کلیدی تأثیرگذار بر هویت ملی.

بررسی نحوه تعامل این مؤلفه‌ها در ایجاد همبستگی اجتماعی.

ارائه راهکارهای عملی برای تقویت هویت ملی در سطوح مختلف جامعه.

۱

همگرایی و پیشرفت

نتایج و بحث

در واقع اگر بخواهیم جمع بندی نهایی از پژوهش فوق در رابطه با ابعاد هویت ملی و همبستگی اجتماعی داشته باشیم باید اشاره کنیم هویت ملی به عنوان یک پدیده چندبعدی، نقش اساسی در تقویت همبستگی ملی ایفا می‌کند. این ارتباط متقابل را می‌توان از منظر ابعاد مختلف هویت مورد بررسی قرار دادبعد اجتماعی و همبستگی ؛احساس تعلق جمعی و تعهد متقابل که در بُعد اجتماعی هویت ملی شکل می‌گیرد، پایه‌های عاطفی همبستگی ملی را تقویت می‌کند. وقتی افراد خود را جزئی از «ما»ی بزرگتر بدانند، آمادگی بیشتری برای سرمایه‌گذاری و مشارکت در امور عمومی نشان می‌دهند. جامعه‌شناسانی چون دورکیم معتقدند این احساس مشترک، عامل مهمی در کاهش آنومی اجتماعی است. بعد تاریخی و انسجام :حافظه تاریخی مشترک با ایجاد درک یکسان از گذشته، زمینه را برای همگرایی در حال و آینده فراهم می‌کند. روایت‌های مشترک از افتخارات و مصائب تاریخی، نوعی «سرنوشت‌پنداری جمعی» ایجاد می‌کند که سرمایه اجتماعی یک ملت محسوب می‌شود.**بعد جغرافیایی و وحدت** :دلبستگی به سرزمین مشترک و دفاع از تمامیت ارضی، یکی از قوی‌ترین عوامل وحدت‌بخش در جوامع چندفرهنگی است. این بُعد به ویژه در شرایط تهدید خارجی، همگرایی داخلی را تقویت می‌کند.**بعد فرهنگی و هم افزایی** :فرهنگ مشترک به عنوان چهارچوب معنابخش به زندگی جمعی، نوعی یکپارچگی شناختی و ارزشی ایجاد می‌کند. هنرها، ادبیات و نمادهای فرهنگی مشترک، ابزارهای مهمی برای تقویت همبستگی هستند .**بعد زبانی و ارتباطات** :زبان مشترک به عنوان مهم‌ترین ابزار ارتباطی، بستر لازم برای تعاملات اجتماعی و انتقال ارزش‌ها را فراهم می‌کند. ادبیات ملی که در این زبان شکل می‌گیرد، نقش مهمی در ایجاد درک متقابل دارد .**بعد دینی و وفاق** :در جوامعی مانند ایران که دین نقش پررنگی دارد، باورهای مشترک مذهبی می‌توانند به عاملی برای تقویت همبستگی تبدیل شوند. مناسک جمعی مذهبی، فرصتی برای تجدید پیوندهای اجتماعی فراهم می‌کنند .**بعد سیاسی و مشارکت** :پذیرش نظام سیاسی و احساس تعلق به آن، سطح مشارکت شهروندی را افزایش می‌دهد. هرچه افراد بیشتر خود را سهیم در سرنوشت کشور بدانند، انگیزه بیشتری برای حفظ وحدت ملی نشان می‌دهند.

تعامل پویای ابعاد هویت :این ابعاد در عمل به صورت شبکه‌ای درهم‌تنیده عمل می‌کنند. برای مثال، زبان مشترک (بُعد زبانی) انتقال فرهنگ (بُعد فرهنگی) را ممکن می‌سازد که به نوبه خود بر احساس تعلق اجتماعی (بُعد اجتماعی) تأثیر می‌گذارد. پژوهش‌ها نشان می‌دهد جامع‌ترین و پایدارترین شکل همبستگی ملی زمانی حاصل می‌شود که تمام ابعاد هویت ملی به صورت متوازن تقویت شوند .همبستگی مبتنی بر چنین هویت جامعی، انعطاف‌پذیرتر و مقاوم‌تر خواهد بود و می‌تواند در مقابل عوامل تفرقه‌انگیز داخلی و خارجی تاب‌آوری بیشتری نشان دهد. برنامه‌ریزی فرهنگی که به تقویت این ابعاد به صورت یکپارچه می‌پردازد، می‌تواند سرمایه اجتماعی یک کشور را به‌طور چشمگیری افزایش دهد.

تقویت همبستگی ملی در ایران نیازمند رویکردی همه‌جانبه و هوشمندانه است که :هم به تنوع فرهنگی احترام بگذارد/ هم بر اشتراکات ملی تأکید کند/ هم مشارکت فعالانه همه ایرانیان را تضمین نماید/ هم پاسخگوی نیازهای عصر جهانی‌شدن باشد. پیاده‌سازی این پیشنهادها در قالب برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت می‌تواند سرمایه اجتماعی ایران را در شرایط پیچیده کنونی افزایش دهد

پیشنهادهای سیاستی برای تقویت رابطه ابعاد هویت ملی و همبستگی اجتماعی در ایران:

۱. **تقویت گفت‌وگوی بین‌اقوام و ادیان:**

ایجاد شبکه‌های فرهنگی مشترک میان اقوام ایرانی

توسعه گردشگری میان‌فرهنگی در مناطق مختلف کشور

حمایت از تولیدات هنری مشترک اقوام ایرانی/ ۲- **بازآفرینی روایت ملی مشترک:**

تدوین برنامه‌های آموزشی مبتنی بر اشتراکات تاریخی

تولید مستندهای مشترک درباره تاریخ و فرهنگ ایران

تقویت نمادهای ملی فراگیر در رسانه‌های جمعی/ ۳- **توسعه مشارکت سیاسی فراگیر:**

ایجاد سازوکارهای شفاف برای نقش‌آفرینی اقوام در حکمرانی

تقویت نهادهای محلی با حفظ تمامیت ارضی

گسترش آموزش شهروندی مبتنی بر هویت ملی/۴- **سیاست‌گذاری زبانی هوشمندانه:**

آموزش زبان فارسی به عنوان زبان مشترک

حمایت از پژوهش‌های بین‌زبانی در حوزه‌های فرهنگی

ایجاد مراکز ترجمه آثار اقوام ایرانی/ ۵- **اقتصاد مقاومتی و هویت ملی:**

توسعه صنایع فرهنگی بومی در مناطق مختلف

ایجاد مشوق‌های اقتصادی برای تولیدات ملی

تقویت پیوندهای اقتصادی بین مناطق کشور/۶- **دیپلماسی فرهنگی هوشمند:**

معرفی تنوع فرهنگی ایران به عنوان نقطه قوت

ایجاد شبکه‌های علمی-فرهنگی با ایرانیان خارج

بهره‌گیری از ظرفیت‌های هنری در دیپلماسی عمومی/۷- **مدیریت رسانه‌ای هوشمند:**

تولید محتوای چندزبانه با مضامین ملی

تقویت رسانه‌های محلی در چارچوب هویت ملی

ایجاد پلتفرم‌های دیجیتال برای گفت‌وگوی ملی/ ۸- **پژوهش‌های کاربردی:**

راه‌اندازی مراکز مطالعه هویت ملی

حمایت از پایان‌نامه‌های مرتبط با همبستگی ملی

پایش مستمر شاخص‌های هویت ملی در مناطق مختلف

منابع

اشرف، احمد(۱۳۸۳) ، هویت ایرانی، ترجمه حمید احمدی، تهران: انتشارات نشر نی.

افتخاری، اصغر(۱۳۷۹)، خشونت و جامعه، مجموعه مقالات، تهران: انتشارات سفیر.

زرگر، ابراهیم (۱۳۷۹)، صراط ، ضابطه‌ی هویت در اندیشه‌ورزی امام خمینی (ره) ، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، ش ۵، صص ۱۵۸ – ۱۳۵.

تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۹)، فرهنگ و هویت ایرانی، فرصت‌ها و چالش‌ها (میزگرد) ، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، ش ۴، صص ۶۱ – ۱۱.

تاسون کنت ۱۳۸۸ نظریه دورکیم درباره همبستگی اجتماعی ترجمه مهناز موسمی پرست انتشارات نشر نی تهران چاپ اول.

جنکیتز، ریچارد(۱۳۹۴)، هویت اجتماعی، تهران: انتشارات تمدن علمی.

حاجی خیاط علی‌رضا(۱۳۸۲)، تبیین ابعاد هویت مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد ویژه‌نامه هویت سال چهارم شماره اول صفحه ۱۶۳

حاجیان، ابراهیم (۱۳۷۹)، تحلیل جامعه‌شناسی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، ش ۵، صص ۲۲۸ – ۱۹۳.

روبینسکه، گومار (۱۳۷۹) ، **مدرنیزاسیون و خشونت**، ترجمه اصغر افتخاری، تهران: سفیر

روشنه، گی(۱۳۷۸)، تحولات اجتماعی جامعه شناسی ترجمه منصور وثوقی، قم: کتابخانه عمومی طبرسی.

زرگر، ابراهیم (۱۳۷۹)، صراط ، ضبطه‌ی هویت در اندیشه‌ورزی امام خمینی (ره) ، فصلنامه‌ی مطالعات ملی، ش ۵، صص ۱۵۸ – ۱۳۵.

زهیری، علی‌رضا (۱۳۸۱)، انقلاب اسلامی و هویت ملی، قم: انجمن معارف اسلامی ایران.

کوزر لویس(۱۳۳۳)، زندگی و اندیشه بزرگان جامعه شناسی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی تهران

کیاکجوری سعید(۱۳۴۶)، عوامل مؤثر در هویت ملی دانشجویان، یک نور، سال پنجم، شماره اول.

گودرزی، حسین (۱۳۸۴)، گفتارهایی درباره جامعه‌شناسی هویت در ایران، تهران، مؤسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی.

مرضیه محمص و فاطمه سادات میروکیلی(۱۴۰۱)، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی بهار و تابستان شماره ۱۲۵ عنوان مقاله مولفه‌های همبستگی اجتماعی

معمار، رحمت‌الله،(۱۳۷۸)، **سنجش گرایش به هویت تاریخی**، تهران: اداره کل مطالعات مرکز تحقیقات و سنجش برنامه‌ای سازمان صداوسیما.

ملکی امیر و علیرضا عباسپور(۱۳۸۸)، بررسی جامعه شناسی نگرش جوانان نسبت به هویت ملی و مولفه آن فصلنامه دانش انتظامی سال دهم، شماره دوم.

میر محمدی، داوود(۱۳۸۳)، گفتارهایی درباره هویت ملی، تهران: انتشارات تمدن ایرانی وابسته به موسسه مطالعات ملی.

همتی، همايون(۱۳۹۲)، تحلیل نقش دین در جامعه، نشریه معرفت ادیان، شماره ۱۵.

ورجانوند، پرویز (۱۳۷۸)؛ پیشرفت و توسعه بر بنیاد هویت فرهنگی، تهران: شرکت سهامی انتشار.